

Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών  
Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης  
Εαρινό Εξάμηνο 2018-19

# Οικονομική Κοινωνιολογία

Διδάσκων: Δημήτρης Λάλλας

Θεωρίες για τις απαρχές  
και την ανάπτυξη του  
Καπιταλισμού

- **Werner Sombart (1863-1941)**

- Με το έργο του *Σύγχρονος Καπιταλισμός* (1902/1916/1928) επεδίωξε να αναδείξει την ιδιαιτερότητα του καπιταλιστικού τρόπου οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας.
- Ο Σόμπαρτ συνδύασε την ιστορική έρευνα με τη θεωρία, προκειμένου να αξιοποιήσει τα εμπειρικά δεδομένα με τη βοήθεια των αναλυτικών του εργαλείων και, κατόπιν, να συγκροτήσει τα θεωρητικά του σχήματα για τους διαφορετικούς τρόπους οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης.
- Για να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία επιδρά στην οικονομία διέκρινε τρία βασικά συστατικά του οικονομικού συστήματος: την *οικονομική νοοτροπία*, την *οικονομική οργάνωση* και την *τεχνολογία*.

- Τα τρία αυτά συστατικά αντανακλούν και καταγράφουν τις επιρροές των (κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών) θεσμών στην οικονομία.
- Ο Ζόμπαρτ εννοιολόγησε τους όρους της οικονομικής δραστηριότητας, της οικονομικής νοοτροπίας, της οικονομικής οργάνωσης και της τεχνολογίας.
- Στη βάση αυτών των εννοιολογικών ορισμών επιδίωξε να αναλύσει τα εμπειρικά-ιστορικά δεδομένα, δηλαδή οι παραπάνω ορισμοί χρησιμοποιήθηκαν ως αναλυτικά εργαλεία.
- Κατά τον Ζόμπαρτ, τα διαφορετικά χαρακτηριστικά που μπορεί να έχουν ιστορικά η οικονομική δραστηριότητα, η οικονομική νοοτροπία, η οικονομική οργάνωση και η τεχνολογία σηματοδοτούν διαφορετικούς τύπους οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης.

- **Εννοιολογικοί ορισμοί/αναλυτικά εργαλεία: Οικονομική δραστηριότητα, οικονομική νοοτροπία, οικονομική οργάνωση, τεχνολογία, οικονομικό σύστημα**

- **Οικονομική δραστηριότητα**

- Η οικονομική δραστηριότητα είναι η ανθρώπινη δραστηριότητα η οποία επιδιώκει να εξασφαλίσει τους πόρους προκειμένου να καλυφτούν υλικές και πολιτισμικές ανάγκες.
- Το είδος των αναγκών ποικίλει σε κάθε πολιτισμό.
- Οι δραστηριότητες της παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών αποκτούν ιστορικά διαφορετικές μορφές και περιεχόμενα.
- Το διστορικό στοιχείο είναι ότι οι οικονομικές αυτές δραστηριότητες μεσολαβούνται και οργανώνονται βάσει κοινά αποδεικτών αξιών και επιτελούνται σύμφωνα με συγκεκριμένους κάθε φορά κανόνες.

- **Οικονομική νοοτροπία/οικονομικό πνεύμα**

- Η οικονομική νοοτροπία ή αλλιώς το οικονομικό πνεύμα αναφέρεται στο σύνολο αυτό των αξιών και αρχών που προσανατολίζουν τη δράση των ατόμων στη σφαίρα της οικονομίας.

- **Οικονομική οργάνωση**

- Η οικονομική οργάνωση αναφέρεται στο σύνολο των τυπικών και άτυπων κανόνων που διευθετούν τις οικονομικές πρακτικές και σχέσεις που αναπτύσσουν τα άτομα.

- **Τεχνολογία**

- Η τεχνολογία αναφέρεται στις τεχνικές γνώσεις, στους τρόπους, τις διαδικασίες και στα μέσα που αξιοποιούνται για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών.

- **Οικονομικό σύστημα**

- Το οικονομικό σύστημα αναφέρεται στον ιστορικά ιδιαίτερο τύπο οικονομίας.
- Τα χαρακτηριστικά που αποικτά το οικονομικό πνεύμα, η οικονομική οργάνωση και η τεχνολογία συνθέτουν τον εικάστοτε τύπο οικονομικής ζωής.

- **Μεθοδολογικός ατομισμός**

- Ο Ζόμπαρτ υιοθετεί το μεθοδολογικό ατομισμό, καθώς επιχειρεί να εξετάσει τα οικονομικά φαινόμενα υπό το πρίσμα της δράσης των ατόμων και των κινήτρων αυτής της δράσης.
- Ο Ζόμπαρτ επιχείρησε να αναδείξει το πώς η κοινωνία (θεσμοί, σχέσεις, αξιακά συστήματα) διαμόρφωσε τα κίνητρα και τους προσανατολισμούς των ατόμων, η δράση των οποίων συνέβαλε στην ανάπτυξη μιας συγκεκριμένης οικονομικής νοοτροπίας, ενός τύπου οικονομικής οργάνωσης και τρόπων παραγωγής και αξιοποίησης (εφαρμογής) τεχνικών γνώσεων και δεξιοτήτων.

	Προκαπιταλιστικές κοινωνίες	Καπιταλιστικές κοινωνίες
<b>Οικονομικό πνεύμα</b>	Εθιμικοί κανόνες και παραδοσιακές αξίες προσανατολίζουν την οικονομική δραστηριότητα, η οποία στοχεύει στην κάλυψη των αναγκών, στη διατήρηση των δεσμών αλληλεγγύης και στην ισορροπία με το φυσικό περιβάλλον	Οι αξίες του υλικού ατομικού οφέλους, της επικερδούς καινοτομίας, της εξοικονόμησης και της επαύξησης του κέρδους προσανατολίζουν την οικονομική συμπεριφορά
<b>Οικονομική οργάνωση</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Οργάνωση της εργασίας στη βάση δεσμευτικών κανόνων (κοινοτικές σχέσεις, φεουδαλικοί δεσμοί, συντεχνιακοί κανόνες).</li> <li>▪ Δημόσια (συλλογική-κοινοτική) ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.</li> <li>▪ Προσανατολισμός της παραγωγής για κατανάλωση ή για περιορισμένη ανταλλαγή στην αγορά.</li> <li>▪ Μικρές οικογενειακές ή/και συντεχνιακές επιχειρήσεις.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Νομικά κατοχυρωμένη ελευθερία.</li> <li>▪ Ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.</li> <li>▪ Προσανατολισμός της παραγωγής για ανταλλαγή στην αγορά.</li> <li>▪ Μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις που βασίζονται στη μισθωτή εργασία.</li> </ul>
<b>Τεχνολογία</b>	Οι τεχνικές γνώσεις, δεξιότητες και τα μέσα κληροδοτούνται και μεταβιβάζονται μέσω της εμπειρικής ενασχόλησης στο πλαίσιο της παραγωγικής δραστηριότητας.	Οι τεχνικές γνώσεις και τα παραγωγικά μέσα αποτελούν προϊόντα της επιστημονικής γνώσης.

## • Η προέλευση του καπιταλισμού

- Ο Ζόμπαρτ κινείται μεθοδολογικά πέρα από τον ιστορισμό και το μαρξισμό, καθώς αμφότεροι παραγνωρίζουν τα κίνητρα δράσης των ατόμων και τις συνέπειες των πράξεων τους.
- Υιοθετεί το **μεθοδολογικό ατομισμό** και αναζητά τους «ενεργούς δρώντες», οι οποίοι με την οικονομική τους δράση συνέβαλαν στη συγκρότηση της καπιταλιστικής οικονομίας.
- Αυτοί οι ενεργοί δρώντες ήταν οι επιχειρηματίες, οι οποίοι υπό την επήρεια συγκεκριμένων θεσμών διαμόρφωσαν και εισήγαγαν μια νέα οικονομική νοοτροπία και πρότειναν καινοτομίες στη σφαίρα της οικονομίας. Σταδιακά, η νοοτροπία και η δράση τους προκάλεσε την ιστορική μετάβαση στο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα.
- Ο Ζόμπαρτ επιχείρησε να απαντήσει στο κύριο ερώτημα της διαμόρφωσης της **επιχειρηματικότητας**, εξετάζοντας αφενός το **οικονομικό πνεύμα** και τις **κοινωνικές προϋποθέσεις**, οι οποίες ευνόησαν την ανάπτυξη του καπιταλιστικού πνεύματος και την επιχειρηματική δράση.

## • Η διαμόρφωση του καπιταλιστικού πνεύματος

- Η καπιταλιστική νοοτροπία αποτελείται από δύο συστατικά, το *επιχειρηματικό πνεύμα* και το *πνεύμα των αστών*.
- **Το επιχειρηματικό πνεύμα/πολιτική επιχειρηματικότητα**
- Η πολιτική επιχειρηματικότητα αναφέρεται στο πνεύμα της εξερεύνησης και της κατάκτησης ανθρώπινων και υλικών πόρων, οι οποίοι θα ειπλήρωναν τη φιλοδοξία της εξουσίας και την επιθυμία για γόητρο, κοινωνική αναγνώριση και υπεροχή.
- Το πνεύμα αυτό είναι προϊόν μιας διαδικασίας εκκοσμίευσης, η οποία ανέτρεψε τον παραδοσιακό κόσμο και τις μεταφυσικές, θρησκευτικές αντιλήψεις και αποκάλυψε τη δυνατότητα κυριαρχίας του ανθρώπου επί της φύσης και του κοινωνικού κόσμου.
- Η συγκρότηση του μοντέρνου κράτους και η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος αποτελούν εκφάνσεις αυτής της διαδικασίας.
- Συγκεκριμένα, το (πολιτικό) επιχειρηματικό πνεύμα είναι το πνεύμα της κατάκτησης, της πρόσκτησης κέρδους, της επικυριαρχίας.
- Φορείς αυτού του επιχειρηματικού πνεύματος ήταν αυτοί που είχαν πρόσβαση σε θέσεις ισχύος μες στον κρατικό μηχανισμό (πρίγκιπες, κρατικοί λειτουργοί, ιδιοκτήτες).

- Το πνεύμα των αστών/ αστική επιχειρηματικότητα
- Το πνεύμα των αστών χαρακτηρίζεται από ορθολογική διαχείριση του κεφαλαίου, συνέπεια, φειδώ, εγυρτία, και πίστη στις συμβολαιακές σχέσεις μεταξύ εταιρών.
- Φορείς της αστικής επιχειρηματικότητας ήταν οι έμποροι και οι τεχνίτες, κοινωνικές ομάδες δηλαδή που ανήλθαν σταδιακά στην κοινωνική ιεραρχία.
- Ο συγκερασμός της πολιτικής με την αστική επιχειρηματικότητα επετεύχθη κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα και συνέβαλε στην ανάπτυξη της οικονομίας του καπιταλισμού, σηματοδοτώντας την εποχή της ωρίμανσης του καπιταλισμού.

- **Κοινωνικο-πολιτισμικοί παράγοντες ανάπτυξης του αστικού πνεύματος**

- Ως κοινωνικο-πολιτισμικοί παράγοντες οι οποίοι συνέβαλαν στην καλλιέργεια και ανάπτυξη της αστικής επιχειρηματικότητας (του πνεύματος των αστών και της επιχειρηματικής δράσης) θεωρούνται οι εξής:
  - α) θρησκεία του χριστιανισμού
  - β) το αστικά περιβάλλον (ευρωπαϊκές πόλεις)
  - γ) κοινωνική περιθωριοποίηση
  - δ) μετανάστευση

- **Οι αιρετικοί, οι ξένοι, οι Εβραίοι: ενεργοί φορείς της αστικής επιχειρηματικής νοοτροπίας**

- Οι αιρετικοί ήταν όλοι αυτοί οι οποίοι δεν ασπάζονταν την επίσημη θρησκεία ενός κράτους.
- Το γεγονός αυτό σήμαινε τον επίσημο ή de facto αποκλεισμό τους από αριετά αστικά και πολιτικά δικαιώματα.
- Οι αιρετικοί ήταν κατά το ήμισυ πολίτες και, έτσι, στερούνταν την πρόσβαση σε δημόσια αξιώματα και εν γένει στη δημόσια ζωή.
- Η κοινωνική περιθωριοποίηση τους οδηγούσε να αναπτύξουν έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα προκειμένου να αναγνωριστούν κοινωνικά.

- Οι **ξένοι-μετανάστες** ανέπτυξαν και αυτοί έντονη επιχειρηματική δράση.
- Η μετανάστευση, κατά τον Ζόμπαρτ, ενίσχυσε την επιχειρηματική νοοτροπία και δραστηριότητα, καθώς **α)** αυτοί που επέλεγαν να μεταναστεύσουν ήταν οι πιο τολμηροί, **β)** ως ξένοι είναι πιο επιρρεπείς στην καινοτομία και στη ρήξη με τους παραδοσιακούς κανόνες, **γ)** η κοινωνική τους κινητικότητα είναι εφικτή μόνο μέσω της οικονομικής δραστηριότητας.
- Οι επιχειρηματικές δραστηριότητες των **Εβραίων** στους τομείς του εμπορίου και των πιστώσεων ήταν κρίσιμος παράγοντας για την καπιταλιστική ανάπτυξη.
- Κατά τον Ζόμπαρτ, αυτοί οι τύποι οικονομικής δραστηριότητας (εμπόριο και πίστωση) αλλά και η θρησκευτική τους ταυτότητα αποτέλεσαν αφενός τους λόγους της κοινωνικής τους περιθωριοποίησης και αφετέρου τους λόγους να αναπτύξουν υπερεθνικούς δεσμούς με άλλες εβραϊκές κοινότητες, διάσπαρτες σε όλο τον ευρωπαϊκό χώρο, και έτσι να δραστηριοποιηθούν οικονομικά στις διεθνείς αγορές.
- Η οικονομική τους δράση σε διεθνές επίπεδο ενίσχυσε την επιχειρηματική τους νοοτροπία και ευνόησε την οικονομική τους επιτυχία.

- **Θεσμικές προϋποθέσεις ανάπτυξης του καπιταλιστικού πνεύματος και της επιχειρηματικότητας**

- **Κράτος**
- Η συμβολή του νεωτερικού κράτους στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού πνεύματος και συστήματος ήταν καιρία.
- Το χαρακτηριστικά της κτητικότητας, της κερδοφορίας, της ορθολογικής οργάνωσης και διαχείρισης των πόρων (ανθρώπινων και υλικών), που συνθέτουν το καπιταλιστικό πνεύμα, χαρακτηρίζουν και το μοντέρνο κρατικό μηχανισμό.
- Η κτητικότητα και το κινήγι του κέρδους εκφράζονται με τις αποικιοκρατικές πολιτικές των κρατών και καταγράφουν την *πολιτική επιχειρηματικότητα*.
- Με τις πολιτικές της αποικιοποίησης τα κράτη μπόρεσαν να αυξήσουν τη διαθεσιμότητα πολύτιμων μετάλλων ευνοώντας έτσι τη διόγκωση της κατανάλωσης και τη διεύρυνση της αγοράς, και ενισχύοντας την κρατική οικονομία και στρατιωτική ισχύ.
- Η βέλτιστη, αποδοτικότερη οργάνωση της οικονομικής πολιτικής του κράτους (μέσω του εξορθολογισμού της φορολογίας, δασμολογικών μέτρων κ.λπ.) αποτελεί σημαντικό στόχο, καθώς αποτελεί τρόπο οικονομικής ισχυροποίησης του ένθους-κράτους και μέσο διακρατικού ανταγωνισμού.

- Με τη δημιουργία «αιρετιών» και ξένων, περιθωριοποιημένων ομάδων το κράτος υπέθαλψε έμμεσα την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, καθώς καθιστούσε για αυτούς τους πληθυσμούς θελπιτική την καπιταλιστική νοοτροπία, και κυρίως την αστική επιχειρηματική νοοτροπία.
- Για λόγους ασφάλειας και εθνικής άμυνας, το κράτος αφενός συνέβαλε στην τεχνολογική πρόοδο και αφετέρου απορρόφησε αρκετά από τα παραγόμενα προϊόντα της μανιφατούρας.
- **Επιστήμη/τεχνολογία**
- Η νέα ορθολογική τεχνολογία, βασισμένη στην πρόοδο της επιστημονικής γνώσης, συνέβαλε στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και των μέσων μεταφοράς/διακίνησης των αγαθών.

## • Ο ώριμος καπιταλισμός (19<sup>ος</sup> αιώνας)

- Κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, έχουμε τη μετάβαση στον ώριμο, φιλελεύθερο καπιταλισμό.
- Το πεδίο δράσης των οικονομικών επιχειρήσεων φιλελευθεροποιείται, καθώς εγκαταλείπονται οι κρατικές προστατευτικές πολιτικές (μερκαντιλισμός) και κατοχυρώνονται οικονομικές ελευθερίες.
- Επίσης, η εισαγωγή ενός ορθολογικού χρηματικού/νομισματικού συστήματος διευκόλυνε και επέτεινε τις οικονομικές συναλλαγές.
- Η διαδικασία εξορθολογισμού σημαδεύει σχεδόν το σύνολο του οικονομικού συστήματος, και ως εκ τούτου το οικονομικό πνεύμα, την οικονομική οργάνωση και την τεχνολογία.

- **Εξορθολογισμός του πνεύματος του καπιταλισμού**
- Με αυτόν τον όρο ο Ζόμπαρτ αναφέρεται στην εντατικοποίηση και στην επέκταση του καπιταλιστικού πνεύματος σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες και νέες γεωγραφικές περιοχές.
- Αιτίες αυτού ήταν εσωτερικές αλλαγές και εξωτερικοί παράγοντες.
- **Εσωτερική αλλαγή του πνεύματος του καπιταλισμού:**
- Το πνεύμα του καπιταλισμού εικοσμιεύεται, καθώς τα θρησκευτικά κίνητρα της οικονομικής δράσης αντικαθίστανται από την αξία-ιδέα του καθήκοντος. Η εργασία και η παραγωγικότητα καταξιώνονται ως πηγές οικονομικής ευημερίας και κοινωνικού γοήτρου και αναγνώρισης.
- **Εξωτερικοί παράγοντες:**
- **α) εκδημοκρατισμός της επιχειρηματικότητας:** οι γνώσεις για τις οικονομικές δραστηριότητες (παραγωγή, διανομή-εμπόριο) ήταν κρίσιμες για τον επιχειρηματία. Η απόκτηση ή/και η κατοχή των γνώσεων αυτών επέτρεπε στον καθένα να αναπτύξει επιχειρηματική δραστηριότητα. Επίσης, η πολιτική χρηματοδότησης των επιχειρηματικών σχεδίων από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα συνέβαλε και αυτή στην εντατικοποίηση και την επέκταση του πνεύματος του καπιταλισμού.

- β) Η αυξανόμενη ένταση του ανταγωνισμού στην αγορά προϊόντων συνέβαλε και αυτή στην εντατικοποίηση του καπιταλιστικού πνεύματος.
- γ) Η πολιτική ισχυροποίηση του κινήματος της εργατικής τάξης συντέλεσε στην εντατικοποίηση του καπιταλιστικού πνεύματος, καθώς οι καπιταλιστές επιχειρηματίες ήταν υποχρεωμένοι να επινοούν τρόπους αύξησης της παραγωγικότητας και αντιστάθμισης του υψηλού εργασιακού κόστους.
- δ) Η επιταχυνόμενη τεχνολογική εξέλιξη έθετε διαρκώς νέα δεδομένα στον επιχειρηματικό ανταγωνισμό, τόσο στο επίπεδο των τιμών, λόγω της μείωσης του κόστους παραγωγής, όσο και στην παραγωγή νέων προϊόντων.
- Έτσι, η τεχνολογική εξέλιξη ωθούσε τους επιχειρηματίες να είναι σε επαγρύπνηση, να παρακολουθούν και να αξιοποιούν τα πιο σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα.

- **Εξορθολογισμός της οικονομικής οργάνωσης**
- *Εξορθολογισμός (τυποποίηση, συστηματοποίηση) του νομικού πλαισίου*, το οποίο κατοχύρωνε και προστάτευε τα συμβόλαια μεταξύ εταιρών, διέκρινε μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού δικαίου.
- *Εξορθολογισμός της εργασίας, της παραγωγικής διαδικασίας.*  
Ο κερματισμός-τμηματοποίηση των εργασιών σήμανε την αποειδίκευση της παραγωγικής διαδικασίας και συνάμα τη μετατροπή της σε μετρήσιμο μέγεθος. Η εφαρμογή της αλυσίδας παραγωγής σήμανε ποικίλα οφέλη για την επιχείρηση (μείωση του κόστους παραγωγής, αύξηση της παραγωγικότητας, πειθαρχία των εργατών).

- **Εξορθολογισμός της εταιρικής λειτουργίας:**
- **α)** Οι εταιρείες ανέπτυξαν μια γραφειοκρατική εσωτερική οργάνωση, δηλαδή οργανώθηκαν, διοικήθηκαν και λειτούργησαν στη βάση ενός αυστηρού καταμερισμού καθηκόντων, μιας ιεραρχικής διάρθρωσης των θέσεων, ενός συνόλου σαφών κανόνων συμπεριφοράς των ατόμων και ρύθμισης των ενδοεταιρικών λειτουργιών και σχέσεων.
- Αυτή η διαδικασία εξορθολογισμού επέφερε πολλές φορές την αποπροσωποποίηση των επιχειρήσεων.
- **β)** «πύκνωση της επιχείρησης»: εντατικοποιημένη παραγωγή (μέσω της συγκέντρωσης ανθρώπων και μηχανών εντός του εργοστασίου) και εξοικονόμηση χώρου, υλικών και χρόνου. Την «πύκνωση» αυτή την αξιοποιούσαν μεγάλες επιχειρήσεις, οι οποίες έτειναν να παράγουν μεγάλες ποσότητες τυποποιημένων προϊόντων με μικρό κόστος. Έτσι μπορούσαν να εικμεταλλεύονται οικονομίες κλίμακας.

- **Εξορθολογισμός της κατανάλωσης:**

- Ο εξορθολογισμός της κατανάλωσης συνίσταται στην τυποποίηση των μαζικά παραγόμενων προϊόντων και στην τυποποίηση-ομογενοποίηση των αναγκών.
- Αυτός ο εξορθολογισμός της κατανάλωσης προσέφερε στις επιχειρήσεις τη δυνατότητα να προβλέπουν τη ζήτηση ή/και να τη διαμορφώνουν, και συνάμα τη δυνατότητα μαζικής –μειωμένου κόστους– παραγωγής προϊόντων.
- Η ομογενοποίηση των αναγκών ευνοήθηκε ως διαδικασία από **α)** τη φυσική και ηθική πυκνότητα των μεγαλουπόλεων, **β)** τη βελτίωση της αγοραστικής δύναμης των μεσαίων και κατώτερων στρωμάτων, **γ)** την κατάργηση των παραδοσιακών τρόπων ζωής, και **δ)** από την ίδια τη βιομηχανία.
- Η επιχειρηματική στρατηγική τυποποίησης των αναγκών επιχειρήθηκε να υλοποιηθεί μέσω του μηχανισμού της **μόδας**.
- Η μόδα διαχύθηκε στις μεγαλουπόλεις και άρχισε να αφορά ολοένα μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού.
- Η δημιουργία μιας μαζικής αγοράς, μιας μαζικής ζήτησης των αγαθών που διαφήμιζε/πρότεινε η μόδα υποστήριζε και υποστηριζόταν από το τεχνολογικό-παραγωγικό σύστημα, το οποίο μπορούσε πια να παράξει σε μεγάλες ποσότητες αγαθά, που πολλές φορές ήταν απομιμήσεις των ακριβών αγαθών που πρόβαλλε η μόδα.

- **Ρυθμιζόμενος, ύστερος καπιταλισμός**

- Κατά τον Ζόμπαρτ, η φάση του ώριμου, φιλελεύθερου καπιταλισμού τελειώνει με τη λήξη του Α' παγκοσμίου πολέμου.
- Βασικά χαρακτηριστικά της νέας φάσης του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος είναι τα εξής:
  - α) κεντρικός-κρατικός προγραμματισμός
  - β) πολιτικές και νομικές παρεμβάσεις στην οικονομία
  - γ) τριμερείς σχέσεις διαπραγμάτευσης (κράτος-εργοδότες-συνδικάτα).
- Απώτερος στόχος του κρατικού παρεμβατισμού, που χαρακτηρίζει αυτή τη φάση του «ύστερου καπιταλισμού», είναι η αντιμετώπιση κρίσιμων κοινωνικών προβλημάτων, όπως η ανεργία και οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

- **Georg Simmel (1858-1918)**
- Η θεωρητική σύλληψη του Ζίμμελ για την κοινωνία δεν είναι αυτή της οργανιστικής ή της δομολειτουργιστικής κοινωνιολογίας. Κατά τον Ζίμμελ, η κοινωνία είναι αυτό το σύνολο θεσμών, το οποίο είναι προϊόν της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης.
- Οι κοινωνικοί θεσμοί είναι τύποι θεσμοποιημένης συμπεριφοράς.
- Σκοπός της κοινωνιολογίας είναι η μελέτη των αυτών των μορφών («καθαρών μορφών») θεσμοποιημένης συμπεριφοράς.
- Στο έργο του *Η φιλοσοφία του χρήματος (1900)* εξετάζει τις απαρχές και τα χαρακτηριστικά ενός σημαντικού θεσμού, αυτού του χρήματος, καθώς και τις επιπτώσεις της κυριαρχίας του.

- Η εστίαση στο *θεσμό του χρήματος* δικαιολογείται από τη θέση του Ζίμμελ ότι ο καπιταλισμός –ως ένα συγκεκριμένο σύστημα παραγωγής και διανομής αγαθών – είναι επακόλουθο της επικράτησης της οικονομίας του χρήματος.
  - Ο Ζίμμελ επιχείρησε να αναδείξει τις κοινωνικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις ανάπτυξης και εδραίωσης της οικονομίας του χρήματος και κατ' επέκταση του καπιταλισμού.
- **Η πολιτισμική συνθήκη της εμπιστοσύνης**
  - Κατά τον Ζίμμελ, η ανάπτυξη του καπιταλισμού προϋποθέτει τη συσσώρευση κεφαλαίου.
  - Η συσσώρευση κεφαλαίου προϋποθέτει τις ειτεταμένες χρηματικές συναλλαγές, και αυτές με τη σειρά τους προϋποθέτουν έναν αυξημένο βαθμό εμπιστοσύνης μεταξύ των συναλλασσόμενων μερών και ως προς την ισχύ του χρήματος ως γενικού ισοδύναμου, ως γενικευμένου, καθολικού ανταλλακτικού μέσου.
- **Η θεσμική (νομικο-πολιτική) προϋπόθεση της εμπιστοσύνης**
  - Η έννομη τάξη και η πολιτική εξουσία, που τη διασφαλίζει και την εφαρμόζει, εγγυώνται τη λειτουργία του χρήματος και τις χρηματικές συναλλαγές.
  - Αφενός η οικονομία του χρήματος αναπτύχθηκε και εδραιώθηκε λόγω της νομικής της κατοχύρωσης και της κρατικής υπεράσπισης των νομικών ρυθμίσεων. Αφετέρου το μοντέρνο κράτος ισχυροποιήθηκε με την εδραίωση του χρήματος ως καθολικού μέσου ανταλλαγής (μέσω της φορολογίας και των διακρατικών εμπορικών συναλλαγών).

- **Οι φορείς της εγχρήματης οικονομίας**
- Ο Ζιμμέλ αναζήτησε τις κοινωνικές αυτές ομάδες, οι οποίες μέσα από τη (οικονομική) δράση τους έφεραν στο προσκήνιο της ιστορίας το χρήμα ως κύριο και γενικό μέσο ανταλλαγής.
- Κοινωνικές ομάδες (ξένοι, Εβραίοι, Μορίσκιος, Κουάκιεροι, παρίες) που στερούνταν την πρόσβαση στα αστικά και πολιτικά δικαιώματα, σε υπηρεσίες και ευκαιρίες κοινωνικής ανέλιξης, ήταν αυτές που αποδείχτηκαν πιο επιρρεπείς στη συσσώρευση χρηματικού κεφαλαίου μέσα από την ανάπτυξη εμπορικών και χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων.
- Στα πλαίσια ακόμη των προνεωτεριών κοινωνιών, όπου οι παραδοσιακές αξίες και αρχές συνεπάγονταν μια επιφυλακτική ή/και αρνητική στάση απέναντι στο χρήμα και το κέρδος, οι ομάδες αυτές ως κοινωνικά περιθωριοποιημένες κατάφεραν να αψηφήσουν τους κυρίαρχους κανόνες και αξίες και να στραφούν σε οικονομικές δραστηριότητες που επιτελούνταν μέσω του χρήματος (εμπόριο, πιστώσεις).
- Κατά τον Ζιμμέλ, αυτές οι ομάδες των ξένων και των αποκλεισμένων συνέβαλαν στο σταδιακό εκχρηματισμό της οικονομίας και έτσι αποτέλεσαν τους φορείς μιας κρίσιμης ιστορικής αλλαγής και μετάβασης στο νέο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα.

- **Οι επιπτώσεις της οικονομίας του χρήματος**
- Ο Ζίμμελ διερεύνησε τις συνέπειες που είχε η επικράτηση της εγχρήματης οικονομίας στις κοινωνικές σχέσεις και στον τρόπο ζωής.
- Ο Ζίμμελ διατηρεί μια αμφίσημη αναλυτική ματιά ως προς τις επιπτώσεις της οικονομίας του χρήματος, καθώς αναγνωρίζει τόσο θετικές όσο και αρνητικές όψεις των επιπτώσεων αυτών.
- **Αύξηση της ατομικής ελευθερίας/Αποπροσωποποίηση των σχέσεων**
- Το χρήμα διέρρηξε τις παραδοσιακές (και προσωπικές) σχέσεις μεταξύ παραγωγών και προμηθευτών, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η ελευθερία των παραγωγών ως προς την επιλογή των προμηθευτών τους.
- Αυτή η εξέλιξη σήμανε και την αποπροσωποποίηση των σχέσεων αυτών.
- Η εισαγωγή των εργασιακών συμβολαίων και των χρηματικών απολαβών (μισθός, ημερομίσθιο, πληρωμή με το κομμάτι) κατήργησε τις δεσμευτικές σχέσεις μεταξύ αφέντη-δούλου, φεουδάρχη-δουλοπάροικου, μάστορα-βοηθού τεχνίτη/ειδικευόμενου. Ο εργαζόμενος ήταν πια (τυπικά) ελεύθερος να ανταλλάξει έναντι αμοιβής την εργασιακή του ικανότητα και δύναμη.
- Η ελευθερία της επιλογής των προμηθευτών σήμανε και την ποικιλία των παραγόμενων αγαθών, άρα και τη διεύρυνση των διαθέσιμων προς πώληση καταναλωτικών αγαθών.

- **Μετατροπή των μέσων σε σκοπούς/απώλεια ελέγχου**
- Εξορθολογισμός και υπολογισμός διαχύθηκαν σε όλους τους τομείς της ζωής έτσι ώστε η υπολογιστική ικανότητα να γίνει η «ουσία των μοντέρνων καιρών».
- Ο χώρος, ο χρόνος και οι δραστηριότητες των ανθρώπων εξορθολογίστηκαν, με την έννοια ότι υπάχθηκαν στα κριτήρια της αποδοτικότητας, της μετρησιμότητας, της υπολογιστικότητας, της προβλεψιμότητας.
- Οι σχέσεις και οι δραστηριότητες των ανθρώπων έχασαν τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά.
- Η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος και τα επιτεύγματα τους (γνώσεις, δεξιότητες, τεχνολογικά μέσα) από μέσο του ανθρώπου για την κάλυψη (υλικών, διανοητικών, πολιτισμικών, κοινωνικών) αναγκών έγιναν αυτοσκοποί.
- Τα ίδια τα δημιουργήματα του ανθρωπίνου πολιτισμού κατέληξαν να αυτονομηθούν και να φαντάζουν και να λειτουργούν ως αυθύπαρκτες οντότητες και δυνάμεις που καθόριζαν τη μοίρα του ανθρώπου («τραγωδία της κουλτούρας»).

- **Βιβλιογραφικές αναφορές/πηγές**

- Τριτζίλια Κάρλο, *Οικονομική Κοινωνιολογία: Κράτος, Αγορά και Κοινωνία στον Σύγχρονο Καπιταλισμό*, μτφρ. Χ. Τσαμπρούνης, επιμ. Μ. Ψαλιδόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα: 2004, σελ. 67-93.
- W. Sombart, *Ο Αστός: Πνευματικές προϋποθέσεις και ιστορική πορεία του δυτικού καπιταλισμού*, μτφρ. Κ. Κουτσουρέλης, Νεφέλη, Αθήνα! 1998.
- G. Simmel, *Πόλη και ψυχή*, μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος, Έρασμος, Αθήνα: 1993.
- G. Simmel, «Το χρήμα στην ακολουθία των σιοπών», στο G. Simmel, *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα*, μτφρ. Γ. Σαγκριώτης-Ο. Σταθάτου, επιμ.-προλ.-εισ. Σ. Γάγγας-Κ.Θ. Καλφόπουλος, επίμετρο J. Habermas, Αλεξάνδρεια, Αθήνα: 2004, σελ. 203-250.